

2018
3 (68)

XORIJIY FILOLOGIYA

til * adabiyot * ta'lim

FOREIGN PHILOLOGY

language * literature * education

O'zbekiston Respublikasi
Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi

SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

XORIJIY FILOLOGIYA

til • adabiyot • ta'lim

ilmiy-uslubiy jurnal

Samarqand

3(68)/ 2018

Ministry of Higher and Secondary Special
Education of the Republic of Uzbekistan

SAMARKAND STATE INSTITUTE OF FOREIGN LANGUAGES

FOREIGN PHILOLOGY

Language • Literature • Education

Scientific-methodology journal

Samarkand

МУНДАРИЖА

МАҚОЛАЛАР

Халбеков М. Таржима адабиётининг тарғиби ва малакали таржимонларни тайёрлашнинг долзарб масалалари	5
Сафаров Ш. Таржимоннинг лисоний шахс сифатида бажарадиган фаолияти	9
Рисаева О. Аспектуальные ситуации с участием сочетаний с предельным функциональным глаголом finden в современном немецком языке	21
Тегтайёзов В. Kausativ ma'no va uning tilshunoslikda o'rganilish holati	25
Мирсанов Ф. Темпораликнинг референциал хусусиятлари	30
Ўринбаева Д., Хўжамкулов А. Равишларнинг стилистик имкониятлари	33
Чупанов О. Надстрочные знаки над гласными в скорописных рукописях посольских книг по связям России с Хивой и Бухарой XVII в	37
Джумабаева Ж., Муродова Н. Когнитивные признаки энантиосемии в развоссистемных языках	43

ИЛМИЙ АХБОРОТЛАР

Шерматов А. Илмий матнларда дейктик ҳаволаларнинг прагматик хусусиятларига доир	48
Ким С. Лексические элементы как средство связи в составе бессоюзного сложного предложения.	51
Мамтирова Д. Reklama matnlarining o'ziga xos xususiyatlari haqida ayrim mulohazalar	56
Асламова Х. Гадей ижодида қофия шаклларининг ўзига хос ифодаланиши	60
Абдурахмонова Н., Тулиев У. Инглизча-ўзбекча машина таржимасида морфоанализатор тахлили.	64
Мавлонова Н. К вопросу о типологии фразеосочетаний	71
Мирзоев Х. XIII-XV аср форс-тожик ва ўзбек арушшунослигининг ривожланиш жараёнида Шамс Қайс Розийнинг мавқеи	74
Қасимов О. Шамон йўқловлари фольклор жанри сифатида	79
Гафарова З. Гап коммуникатив структурасини аниқлаш структураси мезонлари	86
Давлатова М. Инглиз тилида резултатив каузал қурилмалар	90
Муминова А. <i>Gehen</i> феълининг аспектвал семантикаси	93
Қўчқорова С. Европа ва ўзбек халқ эртақларининг ўрганилишига оид	97
Киселев Д. Дискурсивная интерпретация анафорических наречий места французского языка	102

ШАМОН ЙЎҚЛОВЛАРИ ФОЛЬКЛОР ЖАНРИ СИФАТИДА

Қаюмов Олим Садриддинович,
Навоний давлат педагогика институти доценти

Калит сўзлар: фольклор, миф, шамон, тумор, кўл бериш, қайтарма, чил ёсин, ўқиш.

Мабалардан аниқланишича, туркий шамонлар орасида шамонлик касбини кўлга киритган, ўз қавми орасида буюк шамон сифатида танилган кишилар дастлаб эркак кишилар бўлишган⁹. Шамонлик касбини эркак жинсига мансуб кишилар томонидан кўлга киритилиши Сибирда истиқомат қилувчи туркийлар орасида қайд этилган. Ўзбекистонда яшовчи туркий қавмлар орасида шамонлик касбини асосан аёллар эгаллаши кузатишмоқда. Фақат профессор М.Жўраевнинг шахсий архивида эъланланган «Бойсун баҳори» халқаро фестивалининг видео тасвирида шамон эланинг зикрга тушганлиги, тилига элдирилган капкирни босиб томошо кўрсатганлиги қайд этилган. Қизиги шундаки, томоша кўрсатаётган кишининг элида бобосидан мерос қолган қамчи, тумор, пичоқ каби предметлар мавжуд. Холбуки, шамонларнинг зикрга тушиши, рухларни чорлаш, уларни муайян мақсад сари йўллаш жараёнидаги экстаз ҳолат бўлиб, маросимда иштирок этаётган барча катташчиларни рухан ўзига эргаштиради. Шамонлик этиқолида зикр - ўтганлар руҳини ёд этиш мақсадида амалга оширилади. Қадимги шамонларнинг зикр тушиш ҳолати кейинчалик миллий санъатимизда рақс санъатининг майдонга келишига асос солган. Ҳатто ислом мифологиясида куй ва рақс оллоҳ томонидан берилган неъмат сифатида талқин қилинади. Куй ва рақснинг исломий талқини ўзбек ёзма адабиёти намуналарида ҳам қайд этилган. Ҳатто, Бобораҳим Машраб куйни «суннати

Жаббордан», - деб талқин қилади. Куйни ғайб олаמידан итём қилинган неъмат сифатида тасаввур қилиш шамонлик этиқолига ҳам хос. Чунки шамонлар чилдирма (бубна) воситасида куй чалиб рухларни чорлайдилар. 1996 йил биз томонимиздан Навоний вилояти Хатирчи тумани А.Ёрлақабов ширкат хўжалиги Жалойир қишлоғида истиқомат қилувчи кушноч Тўлғаной Мирзаевдан ёзиб олинган маълумотларда кушночнинг париларни чилдирма чалиб чақириви қайд этилган эди.¹⁰

Шамонликнинг эркак кишилар томонидан қабул қилиниши Ўзбекистонда яшовчи аҳоли ўртасида кам учровчи ҳодиса. Бирок, афсунгарлик- дуохонлик, азайимхонлик касби борки мазкур касб эгаларининг беморларни даволаш, кишиларнинг мушкулларини осонлаштириши мақсадида афсуслардан фойдаланишлари кузатилади. Навоний вилояти Нурота шаҳарчасида эшонлар номи билан элга танилган Саид Аҳмаджон, Саид Шарофиддин, Саид Истамхон ва Саид Мансурхон эшонларнинг «Кўл бериш», «Ўқиш», «Қайтарма», «Чил ёсин» каби маросимларида ислом динининг муқаддас китоби «Қуръони карим» оятларидан афсун сифатида фойдаланганликлари кузатилди. Эшонлар томонидан ўтказиладиган ретуаль жараёнида араб тилидаги «Қаҳри кул», «Кимён саодат» каби қасидалардан, соф ўзбекча шамон чорловларидан фойдаланганлигининг гувоҳи бўлдик. Шунини алоҳида таъкидлаш жонзқи, беморларни сўз сеҳри воситасида даволаш, йўқолган нарсаларни топиш ва мушкул ишларни осонлаштириш мақсадида магик

⁹ Новик Е.С. Обряд и фольклор в Сибирском шаманизме. Москва, 1984. С. 237; Дыренкова Н.П. Материалы по шаманству у тулеутов // Сборник музея антропологии и этнографии. Т. X. Москва 1949; Будатов А.О. Реликты шаманства у народов Дагестана // СЭ, 1991, № 6. С.117.

¹⁰ Қаюмов О. Ўзбек фольклоринда пари образи (генезиси ва поэтикаси) Номзадлик дисс. Авт. Реф. Тошкент, 1999.

айтимлар айтиш аъянаси нафақат Марказий Осиёда яшовчи туркий қавмлар, балки Сибирь ҳамда Кавказ туркий халқлари орасида ҳам кенг тарқалган. А.О.Булатовнинг ёзишича, табиблар даволай олмаган беморларни кўмик ва аварлар «алим»(алим, О.Қ)ларга кўрсатадилар. Олимлар эса, уларнинг танасига жойлашиб олган жинларни қудратли афсуилар ёрдамида ҳайдайдилар.¹¹ Омма эҳтиромига сазовор бўлган олимлар эркак кишилар эканлиги ўзбек халқи орасидаги азайимхон ва эшонлар каби афсунгарларнинг эркак кишилар эканлиги билан муштараклик касб этади.

Н.П.Диренкова телеут шамонлик эътиқодини кузатар экан, олтойликлар орасида қадимдан шамонликни эркаклар қабул қилганлиги, улуснинг энг эътиборли кишиси ҳам шамон саналганлиги, бу аъяна XX аср бошларида ҳам қайд этилганлигини маълум қилади.¹² К.Д.Уткиннинг фикрича, якутларда шамонизм ота уруғи ҳукмронлигининг майдонга келиши ва ривожланиши билан боғлиқ бўлиб, унинг шаклланиши неолит ва палеолит даври одамларнинг ғоялари ва аъяналари билан йўғрилгандир.¹³ Шунингдек, тадқиқотчи Байкал қояларидаги суратларда акс эттирилган эркак шамон, аجدодлар руҳи ва руҳникобини кийган кишиларнинг тасвирларига қарангиз Сибирь туркий халқларида шамонлик эътиқодининг қачон майдонга келганлиги борасида аниқроқ ҳулосага келишимизга асос бўлади, деб ҳисоблайди. Худди шундай мулоҳазаларни А.П.Окладников тадқиқотларида ҳам учратамиз. А.П.Окладниковнинг фикрича, «шамонлик тасаввурлари мажмуи жуда қадимий илдишларга эга бўлиб, палеолит

ғояларига бориб тақалади»¹⁴. Бу томонимиздан 2003, 2004 йилларда Навоий вилояти Навбахор тумани худудидаги Сармишсой дарасида олиб борилган экспедиция кузатишлари нажтижасида Сармишсой қояларида урта палеолит даврида ўйиб туширилган расмлар орасида ҳам йиғилишиб зикрда тушаётган қадимги одамлар тасвири мавжудлиги аниқланган эди.¹⁵ Биз мазкур ёдгорликларни қадимги амалий санъат намунаси сифатида эмас, балки ибтидоий давр шамонларининг ёзувлари сифатида ўрганиш лозимлигини қайд этган эдик.¹⁶

А.П.Окладников ва Н.П.Диренковалар шимоний худудларда истиқомат қилувчи туркий қавмлар шамонлик эътиқодига доир материаллар асосида ҳулоса чиқарганликлари кўришиб турибди. Бирок биз томонимиздан 1996-1998 йилларда Навоий, Бухоро ва Самарқанд вилоятларидан ёзиб олинган этно-фольклорий материаллардан аниқланишича, ўзбек шамонларининг асосий ҳомийлари парилар саналади. Парь ҳақидаги халқ қарашлари мазкур образ борасидаги тасаввурларнинг адабий тафаккурда милоддан аввалги VII-IV асрларда шаклланишларини кўрсатади.¹⁷ Бизнингча, шамон Марказий Осиёда яшовчи туркий қавмлар орасида дастлаб аёллар томонидан сайланган она боши бўлган. Чунки шамон аёлларнинг ҳозирга қадар фақат аёлларга қўл бериши аъянаси сақланиб қолган. Ўзбеклар орасида эркак шамонлар ота уруғининг ҳукмронлиги даврида майдонга келиб, ислом динининг кириб келиши билан деярли кам учрайдиган ҳолатга айланиб қолган.

¹⁴ Окладников А.П. Прошлое Якутии до соединения к Русскому государству. Якутск, 1949. С. 32.

¹⁵ Бу ҳақда қаранг: Қаюмов О. Сармишсой пиктографларини ўқишга доир // «Давлат тили ва умуминсоний қадриятлари» мавзусидаги республика илмий анжумани материаллари. Навоий, 2004. 16-18-бетлар.

¹⁶ Қаюмов О. Қояга битилган мактуб // Фольклоршунослик. Илмий мақолалар тўплами. 1-китоб. Навоий, 2004.

¹⁷ Бу ҳақда қаранг: Қаюмов О. Парь билан боғлиқ халқ қарашлари // Ўзбек тили ва адабиёти, 1996, № 1, 45-47-бетлар.

¹¹ Булатов А.О. Реликты шаманства у народов Дагестана... С. 218.

¹² Диренкова Н.П. Диренкова Н.П. Материалы по шаманству у тулеутов... С. 107.

¹³ Уткин К. Д. Якутский шаманизм в его древней первооснове // Истоки якутского шаманизма. Якутск, 1994. С. 11. (Материал Интернет тизимининг www. Ruthenia.ru/folklor. сайтдан олинди).

Туркий халқларда, хусусан, Сибирь туркий халқларида ҳозир ҳам эркакларнинг шомонлик касбини эгаллаш ҳолатлари сураптилади. Ўзбекистонда эса, биз Навоий вилояти Хатирчи тумани А.Ҳалимов фермерлар уюшмасига карашли қишлоқлардан бирида истикомат қилаётган Аслиддин кушноч, гарчи, эркак экин бўлса-да, шомонлик касбини эгаллаган. Аслиддин кушноч устози Жангил бахшидан қўл олган. Шунингдек, Самарканд вилояти Нуробод тумани Остонабобо қишлоғида яшовчи Довуд бобо ҳам бахшилиқ қилади. Айтишларича, Довуд бобо XIV асрда яшаб ўтган машҳур Илбс Шайхнинг авлоди саналади. Шомонликнинг ислом мифологик тасавурлари билан бойитилган вариантлари номлари юқорида зикр этилган шомонлар амалиётида учрайди. Шунинг учун ҳам афсунлардан фойдаланиш анъанасини ислом дини пешволари саналмиш эшонлар, азайимхонлар ҳам амалга ошириб келадилар.

Эшонлар томонидан амалга ошириладиган қайтарма маросимида ҳам айнан шомон чорловлари, шомон йўқловлари ижро қилинади. 2005 йил ноябрь ойида Биз томонимиздан ёзиб олинган Навоий вилояти Нурога шахрида истикомат қилувчи Мансурхон эшон Шарафиддинхон ўғли томонидан ўтказилган қайтарма маросими матнида «Ёсин» сураасидан сўнг «Ё Оллоҳ, ё Оллоҳ, ё Оллоҳ. Ё Мухаммад, ё Мухаммад, ё Мухаммад. Саййид Аҳмаджон эшон, Саййид Истамхон эшон, падари бузрукворим – Саййид Шарафуддинхон эшонларнинг руҳлари қўлласин. Мени қўлим эмас, Саййид Аҳмаджон эшон, Саййид Истамхон эшон, падари бузрукворим- Саййид Шарафуддинхон эшонларнинг қўли», деб «Омин. Парвардигоро шу кишининг мушкулларини осон қилгайсан. Дардларига ўзинг шифо бериб, бало-казолардан асрагайсан. Суф, суф, суф»,- деб олқиш айтиб дам урганлиги кузатилди. Шу ерда бир масалага алоҳида эътибор қаратишимиз лозим. Ислом дини вакили ва

тарғиботчилари саналмиш эшонлар амалиётида руҳларга сиғиниш, улардан мадад сўраш шомонийлик ва исломий эътиқодлар диффузияси сифатида тавсифланмоғи лозим.

Юқорида зикр этилган марҳумлар руҳини ёд этиш шомонликка хос анъана бўлиб, шомон маросимлари фольклорининг йўқлов жанрига мансуб матилардир. Шомон йўқловлари борасида кўйида алоҳида мулоҳаза юритамиз.

Бизнинг кейинги йилларда олиб борган кузатишларимиз шуни кўрсатадики, шомон маросимларининг мазмун-моҳиятига кўра, қўл олиш, суқ чиқариш, алас, қонлаш, боқим, қоқим, қайтарма, кўчирик, боғлаш, ёйиш, иссиқ-совуқ каби кўплаб кўринишлари мавжуд. Шундан келиб чиқиб ўзбек шомон маросимлари фольклорининг асосий жанрлар таркибини аниқлашда ретулланинг вербал жиҳатини ташкил этувчи айтимларни синчиклаб ўрганиш ва уларнинг маросим жараёнида тутган ўрни, поэтикаси, ижро ўрни ва ижро усулига кўра гуруҳлаштириш лозим деб ҳисобладик.

Шомон маросимларини ўтказишда маросимларнинг биринчи босқичи шомон йўқловларининг ижроси билан бошланади. 2004 йил Навоий вилояти Хатирчи тумани Мирзо Улуғбек ширкат хўжалиги Жалойир қишлоғида истикомат қилувчи 41 ёшли Нозибуви бахшининг маълумот беришича, бахши боқим, қайтарма, суқ чиқариш, қоқим маросимларини ўтказишда аввало ишни «авлиё териш»дан бошлар экан. Ўтган улуғ авлиёларни ёд олиш, уларнинг руҳидан мадад олиш мақсадида шомонлар авлиёлар ва ўзларининг марҳум қариндошлари номини тилга олиб қўшиқ куйлайди:

Сўзим боши бисмилло,
Ишим боши бисмилло,
Алхам боши бисмилло,
«Қуръон» боши бисмилло,
Рухиятлар султони,
Мен сизларга сиғиндим.
Чодир чиммат тутганлар,
Чор томондан келганлар,

Қирк бир чироқ берганлар,
 Рухиятлар султони-яй,
 Мен сизларга сиғиндим.
 Етмиш икки пирларим,
 Мен сизларга сиғиндим.
 Беш вақт номоз ўқиган,
 Ўн икки имонларимга сиғиндим.
 Олти юз етмишта авлиёларга сиғиндим.
 Етмиш икки пирлардан сўнг
 Йигирма уч пайғамбарларга сиғиндим.
 Рухиятлар султони,
 Мен сизларга сиғиндим.
 Авлиёлар султони,
 Мен сизларга сиғиндим.
 Баҳауддин болажон,
 Нурли ота, Ҳасан-Ҳусан,
 Қорахоний, Қалқон ота,
 Хўжакул ота, Чилла ота,
 Ғойиб ота, Гадей Селкин ота,
 Лангар ота, Афтош ота,
 Имом Бухорий ота,
 Шоҳи Зинда ота,
 Ҳазрати Довуд ота,
 Қўйлуқ ота, Чўпон ота,
 Занги ота- авлиёлар султони,
 Мен сизларга сиғиндим.
 Хур киз авлиё оналар,
 Қирк киз авлиё оналар,
 Етмиш икки парилар,
 Ҳар кайсиси ҳар ишда
 Етти пари оналар,
 Мен сизларга сиғиндим.
 Сарик пари оналар,
 Йўлим сарик қилинлар,
 Юзим сарик қилинлар.
 Қизил кўйлак кийиб келган
 Қонхўр она,
 Мен сизларга сиғиндим.
 Бир ўнгири олдида,
 Бир ўнгири орқасида
 Марту она,
 Мен сизларга сиғиндим.
 Она бўлиб келганлар,
 Чодир чиммат тутганлар,
 Қирк бир чироқ берганлар
 Қирк бир чилтонларимга сиғиндим.
 Қамбар онам, Амбар онам,
 Мен сизларга сиғиндим.
 Етти пуштимдан ўтганларима сиғиндим.
 Устозим Гулчехранинг пирларига
 сиғиндим,

Пирим Шарафиддину,
 Тоғу тошни яратган
 Одам ота, Момо хавони яратган,
 Оллоҳимга сиғиндим.

Навоий вилоятининг Қизилтепа туманида истикомат қилаётган 38 яшар кушноч Нигора опадан 2004 йилда Навоий давлат педагогика институти Ўзбек филологияси факультети талабаси Қаҳҳорова Гавҳар томонидан ёзиб олинган материаллар орасида кушночнинг қискагина йўқлови келтирилган:

Калъаи азизон, Хўжаи Ҳасан,
 Хўжаи Ҳусан, Хўжаи Бўстон,
 Хўжаи Жаҳон, Хўжаи Ғалғаладон
 Авлиёлар, ёр бўлинлар.

Авлиёлар ёки марҳум бўлган қариндошлари, аجدодлари руҳини ёд олиш, уларнинг номларини зикр этиш, улардан мадад кутиш шамон йўқловларининг характерли жиҳатларида саналади. Сибирь шамонлари амалиётида мавжуд шамон афсоналари поэтикасини тадқиқ этган фольклоршунос Е.С.Новик ҳам шамонларнинг марҳум қариндошлари руҳига мурожаат қилишларини қайд этади.¹⁸ Новик томонидан эълон қилинган материаллар орасида шамонларнинг узок ўтмишда яшаб ўтган пирларнинг руҳларидан мадад олиши ҳам таъкидланган.

Шамон йўқловлари беморларни ис- жинслар хуружидан *халос этиш, суқ чиқариш, қонлаш, қоқиш, боқим, алас ва қайтарма* маросимларида маросимнинг асосий олиб боровчиси-шамон (кушноч, парихон, қора кушноч, бахши) томонидан ижро қилинади. Шамон йўқловлари шамон чорловларидан, шамон қасидаларидан фарқ қилувчи мустақил фольклор жанридир. Шамон чорловларида шамоннинг ҳомий руҳларни чақиритиш етакчилик қилса, шамон қасидаларида руҳларнинг қудрати, сифатлари мадд этилади, Шамон йўқловларида эса, сиғиниш изҳори етакчилик қилади. Шамон йўқловларининг бошланғич қисми бисмиллодан бошланиш ҳолларини ҳам

¹⁸ Новик Е.С. Поэтика шаманских легенд // Обряд и фольклор в Сибирском шаманизме. Москва 1984.С.239.

матамиз. Йўқловлар авлиёларнинг номларини тилга олишдан олдин шамоннинг исломий «бисмилло» сўзига амал қилиши албатта, бу ҳақда узоқ муддатдан буён ҳукм суриб келинган ислом дини таъсирidir. Шамон маросимлари ва айтимлари таркибида ислом дини таъсирида у ёки бу элементларнинг тушиб қолиши исломий атрибутларнинг ўринлашуви доғистонлик шамонлар репертуарида ҳам учраши А.О.Булатов тадқиқотларида қайд қилинган эди.¹⁹ Ислом эътиқодида марҳумларнинг руҳини безовта қилиш ёрқин эмас. Шамонликда эса, марҳумларнинг руҳи шамоннинг мақсадкори, ҳомийси сифатида талқин қилинади.²⁰ Хусусан, Ислом оламининг эътиқод алломалари номининг шамон йўқловлари матнида учраши, инсон руҳининг барҳаётлиги борасидаги дуалистик тасаввурлар маҳсулидир.

Шамон йўқловларида номлари зикр қилинадиган авлиёларнинг барчаси ҳам тарихий шахслар бўлавермайди. Масалан, қилиб туриб баҳсининг маълумотида қайд қилинган Шохи Зинда ота, Лангар ота, Афшот ота қабилар афсонавий образлардир. Қизилтепалик Нигора қушочининг йўқловида қайд этилган «Қалъан азизон»- ўз мазмуни билан эшлар, удуғлар қалъаси маъносини афдалаб турибди. Аммо шамоннинг йўқловда бу қалъани тилга олиши ҳам беқиз эмас. Чунки, қалъан азизонда қўлаб азизларнинг руҳлари мавжуд деган мифологик тасаввур мавжуд. Шамон ўз мақсадига эришишда ана ўша қалъада мавжуд марҳумлар руҳидан ҳам ҳомий сифатида фойдаланади. Бундан кўринадики, шамон йўқловларида магик

моҳият касб этувчи қабр, тарихий обидалар, илоҳийлашган шахслар билан параллель равишда зикр этилади.

Шамон йўқловларининг образлар тизимида тарихан пайгамбар саналган Довуд алайҳиссалом- Довуд ота, оналар пири -Амбар она, буюк муҳаддис олим Имом ал-Бухорий- Имом Бухорий ота, халқ тасаввурларига кўра, кишиларга ёвузлик келтирувчи руҳ сифатида талқин қилинадиган демонологик персонаж Морту-Морту она тилга олиниб, шамон уларга сизгиниши, итоат қилиши таъқиқланади. Телеут шамонлик эътиқодининг таниқли тадқиқотчиларидан бири Н.П.Дыренкова томонидан эълон қилинган шамон маросимлари матнида илоҳий оналарга сизгиниш мотиви сув онаси Сулайхан, ўттиз бошли олов она, халқ онаси -Енкей-хан (телеутларда Енкей-хан ернинг киндиги ёки ернинг ёригида истиқомат қиладиган илоҳий мифологик аёл), Кан ада- Хон ота, Ерлик ота, уч тишли Бурул ота²¹ қабиларга сизгиниш телеут шамонлари репертуарида ҳам учрайди. Шамон йўқловларида муқаддас она ва оталар образининг учраши шамонлик эътиқодини сақлаб қолган барча туркий халқлар учун муштарак ҳодисадир. Ўзбек мифологиясида ёвуз куч ва эзгу кучлар сифатида талқин қилинувчи персонажларнинг шамон йўқловларида ўринлашуви қадимги оламнинг яратилиши билан боғлиқ дуалистик тасаввурлар маҳсули сифатида баҳоланиши мақсадга мувофиқдир.

Шамон йўқловларида зикр этиладиган асосий образлар таркибида қирк бир чилтон, қирк қиз, етти ёки етмиш икки париларнинг тилга олиниши бу жанрдаги асарларнинг ўзига хос магик моҳиятини белгилаб беради. Асосийси, тилга олиннадиган персонажларнинг поэтик хоссаларида уларнинг гайб олами вакили эканлигини эслатиб турувчи бадний ташбеҳлар (*бир унгири олдида, бир унгири орқасида Морту она ёки қизил кўйлак кийиб келган қонқўр она , қирқ бир чироқ*

¹⁹ Булатов А. О. Релекты Шаманства у народов Загестана // СЭ, 1991. С.124.

²⁰ Рапопорт Ю.А. Религия Древнего Хорезма // Этнографические обозрение. 1996, № 6; Киозоров Ю.В. Шаманский зикр в подместве Махлумхан-сулу // Этнографические обозрение. 1994, №6; Басилов В.Н. Символика суфизма и народные верования (дополнение к статье И.И.Меликовой) // Этнографические обозрение. 1994, №6; Гусейнов М.М. Поклонение «высохшейголове» в Аварии // Этнографические обозрение. 1995, №3.

²¹ Дыренкова Н.П. Материалы по шаманству у тулеутов // Сборник музея антропологии и этнографии. Т.Х. Москва, 1949. С. 136-138.

берганлар, она бўлиб келганлар, чодир-чиммат тутганлар каби), шунингдек, ҳаммага маълум бўлган марҳумларнинг номларини келтириш кўзга ташланади.

Халқ карашларига кўра, МОРТУ бир кўкраги олдида, бир кўкраги орқасига жойлашган, одам зотига фақат ёмонлик келтирувчи демонологик образ. Кушноч МОРТУнинг ўзбек мифологиясидаги ташки белгиларини қайд этиш билан бирга уни ўзининг ҳомийси сифатида талқин қилади. Шунингдек, кушночга ғойибдан чирок берувчи *чилтонлар* ёки *она бўлиб* ғайб олаמידан *келганлар* тингловчи кўз ўнгида илоҳий тасавурларни ҳосил қилиш учун муҳим поэтик вазифани адо этади. Матндаги *қонхўр она* эса ёвуз рухларга ишорадир. Рухларнинг йўқлов матнида *чодир-чиммат тутганлар* сифатида тасвирланиши ҳам фақат шамон тасавурларига хос тасвир усулидир. Шамонликларнинг тасавурларига қараганда, шамонга чодир тутини, чодир ичида чиллада ўгиришни фақат ҳомий рухларигина бузоради. Ўзбек шамонлари амалиётида учровчи чодир тутиб чиллада ўгириш анъанаси тувалик шамонлар

амалиётида ҳам учраши М.Б.Кенни-Лопсан томонидан қайд этилган эди.

Хуллас, шамон йўқловларининг ўзига хосликлари кўйидагиларни кўрилади:

1. Авлиёлар ва марҳум қариндошларининг номларини эскирткили ва уларнинг ёдга олиниши мотивининг етакчилик қилишида;
2. Шамон маросимларининг бошланғич қисмида ижро этилишида;
3. Матнда рухлар ва арвоҳларга сиғиниш мотивининг устуворлигида;
4. Йўқлов матнида ғайб оламон вакиллари: парилар, қирқ бир чилтон, қирқ қиз, мОРТУ, ажина каби мифологик персонажлардан мадал кутиш, уларни шамоннинг мифологик ҳомийси сифатидаги талқин этилишининг етакчилик қилиши;
5. Асосийси шамон йўқловлари шамонлар томонидан шамон маросимлари (момооши, сурпа ёйди, кўчирик, қайтарма каби)ни ўтказиш жараёнида ижро этилади.

Адабиётлар:

1. Булатов А.О. Релекты шаманизма у народов Дагестана... С. 218.
2. Дыренкова Н.П. Материалы по шаманству у тулеутов // Сборник музея антропологии и этнографии. Т.Х. - Москва, 1949. С. 136-138.
3. Новик Е.С. Обряд и фольклор в Сибирском шаманизме. - Москва, 1984. С. 237.
4. Дыренкова Н.П. Материалы по шаманству у тулеутов // Сборник музея антропологии.
5. Қаюмов О. Ўзбек фольклоринда пари образи (генезиси ва поэтикаси) Номзодлик дисс. Авт. Реф. - Тошкент, 1999.
6. Қаюмов О. Сармишсой пиктографларини ўқишга доир // «Давлат тили ва умуминсоний қадриятлар» мавзусидаги республика илмий анжумани материаллари. - Навоий, 2004. 16-18-бетлар.
7. Қаюмов О. Қояга битилган мактуб // Фольклоршунослик. Илмий мақолалар тўплами. 1- китоб. - Навоий, 2004.
8. Қаюмов О. Пари билан боғлиқ халқ карашлари // Ўзбек тили ва адабиёти. 1996, № 1, 45-47-бетлар.
9. Уткин К. Д. Якутский шаманизм в его древней первооснове // Истоки якутского шаманизма. - Якутск, 1994. С. 11. (Материал Интернет тизимининг www.Ruthenia.ru/folklor сайтдан олинди).
10. Окладников А.П. Прошлое Якутии до соединения к Русскому государству. - Якутск, 1949. С. 32.
11. Рапопорт Ю.А. Релегия Древнего Хорезма // Этнографические обозрение. 1996, № 6; Кнозоров Ю.В. Шаманский зикр в подмелье Мазлумхан-сулу // Этнографические обозрение. 1994, №6; Басилов В.Н. Символика суфизма и народные верования (дополнение к

И.И.Меликовой) // Этнографические обозрение. 1994, №6; Гусейнов ММ. Поклонение «сохшейголове» в Аварии // Этнографические обозрение. 1995, №3.

11. М.Б.Кенин-Лопсан. Шаманские ритуалы. - М., Наука, 1987.(Материал Интернет-сайта Кенин-Лопсан сайтидан олинди).

Каюмов О. Шаманские завоевания - фольклорный жанр. В этой статье рассматривается вера шаманизма связанная с ритуалами шаманского фольклорного жанра, которая раскрывает натуру, поэтику и его характерность.

Kayumov O. The Shaman conquests are the folklore genre. This article deals with events of shamanism belief, exposing nature, poetics and typical peculiarities of folk songs related to the genre of shamanism belief.